

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Обґрунтовано принцип комплексного підходу при розробці економічного механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Розглянуто економічні інструменти стимулювання екологічної безпеки. Проаналізовано поняття екологічної безпеки, економічного механізму та основних складових економічного механізму стимулювання екологічної безпеки. Проведено порівняльну характеристику визначення поняття «економічний механізм природокористування» низкою авторів. Досліджено нормативно-правову базу, що регулює відносини в сфері економічного стимулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Розроблено поділ складових економічного механізму природокористування на відповідні блоки.

Ключові слова: екологічна безпека, еколоґо-економічна система, економічний механізм, стимулювання.

Постановка проблеми. Переважна більшість сучасних досліджень під час розробки механізму безпеки не враховують його комплексність, тобто не розглядають поняття безпеки з точки зору її економічних та екологічних цілей, які є складовими системи управління безпекою та за рахунок яких досягається економічна ефективність господарської системи [1].

Економічна система, згідно з таким підходом, розглядається в органічній єдності з екологічною системою. В ідеалі досягається стан еколоґо-економічної рівності, або збалансованості, системи, за якого розвиток економічної системи найперше орієнтується на забезпечення належного стану довкілля та екологічної безпеки. Однак для досягнення такого рівня розвитку суспільних відносин потрібно розробити систему механізмів стимулювання розвитку еколоґо-економічних принципів господарювання.

Отже, екологічна та економічна безпека є невід'ємними та одними з найважливіших складових національної безпеки держави, тому питання забезпечення екологічної та економічної безпеки є пріоритетним у стратегії національної безпеки.

Стан дослідження. Дослідженнями, які окреслюють економічні інструменти стимулювання екологічної безпеки, займалися такі вчені,

як: С. Кравченко, Т. Акімова, С. Белов, А. Биков, А. Гришин, В. Вернадський, А. Качинський, Н. Барбашова, С. Пирожков, В. Селіванов, Н. Реймерс, Б. Скіннер, А. Урсул, М.Хилько, В. Кравців, О. Полов'ян та інші.

Метою статті є аналіз економічних інструментів стимулювання екологічної безпеки.

Виклад основних положень. Провідні економісти не завжди прослідковують взаємозв'язок між ефективним розміщенням та ефективним розподілом ресурсів. Вони схиляються до думки, що краще регулювати ціноутворення ринковими засобами з метою досягнення економічної ефективності. Справедливий розподіл треба забезпечувати за допомогою політики перерозподілу доходів. Проте, на думку більшості економістів, ринкова економіка не спроможна гарантувати рівноваги між економічною ефективністю, раціональним перерозподілом доходів та екологічною безпекою, тобто забезпечити сталий розвиток суспільства [2]. Виникає потреба у формуванні системи заходів, що спонукали б економіку до переходу на екологічно чисті технології виробництва та забезпечували охорону навколишнього природного середовища. Для цього потрібно створити відповідну фінансову базу для здійснення таких заходів при перерозподілі доходів.

О. О. Веклич зазначає, що економічний механізм природокористування є підсистемою, котра підтримує структурні особливості і функціональні зв'язки національного механізму господарювання. Проте цей механізм має власний зміст та складові елементи, ґрунтується на власних засадах та має конкретні форми прояву і функції [3; 4].

На сьогодні існує чимало проблем, що не дозволяють вирішити питання забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Переважна більшість пов'язана з відсутністю необхідного обсягу фінансових ресурсів та низькою ефективністю їх використання. Згідно з результатами досліджень науковців, можна стверджувати про низьку ефективність механізму економічного стимулювання природоохоронної діяльності на всіх рівнях управління [5]. Виникає гостра необхідність розробки досконалішого механізму забезпечення екологічної безпеки, ефективність якого досягається завдяки впровадженню відповідних заходів економічного стимулювання безпеки.

Спершу детального визначення потребує саме поняття економічного механізму. Енциклопедичне тлумачення його не є достатньо чітким і зрозумілим. Його можна представити як: систему прямих і опосередкованих взаємозв'язків між економічним явищем і процесом, передусім між їх протилежними сторонами, а також між

підсистемами і елементами, які виникають у різних типах економічних систем та між ними (за наявності комплексу умов) [6].

Економічний механізм природокористування можна розглядати як систему, що містить такі складові:

- платність природокористування;
- економічне стимулювання природоохоронної діяльності;
- плату за забруднення навколишнього природного середовища;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення системи ціноутворення, із врахуванням екологічного фактора;
- екологічні фонди;
- екологічні програми;
- екологічне страхування;
- продаж прав на забруднення [7].

Економічний механізм також трактується як комплекс інструментів цінової й тарифної політики, технологічних нормативів, інституціональних структур та заходів, що за допомогою фінансово-економічного й організаційного сприяння стимулює покращення господарської діяльності [8].

У спрощеному вигляді економічний механізм є системою заходів, що спрямовані на ефективніше використання природних ресурсів, враховуючи їх постійне вдосконалення, оподаткування, ціноутворення, відтворення та охорону [9].

На думку О. О. Веклича, економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності являє собою свідоме регулювання процесу розв'язання екологічних і економічних суперечностей шляхом застосування певних економічних та соціальних заходів, методів, інструментів, насамперед через посилення одних та послаблення інших сторін або їх поєднання [10].

Узагальнюючи попередні визначення, можна стверджувати, що економічний механізм стимулювання становить систему заходів та прийомів, спрямованих на регулювання відносин у сфері користування природними ресурсами з метою раціоналізації природокористування, формування системи охорони та відновлення навколишнього природного середовища, створення системи стимулювання екологізації виробництва шляхом залучення та перерозподілу коштів суб'єктів природокористування, державного й місцевого бюджетів на основі принципів платності природокористування та відшкодування завданої шкоди; тобто це система заходів, котра дозволяє раціонально розподілити кошти, отримані від екологічних платежів, на забезпечення екологічної безпеки, включаючи більш ефективне та ощадне використання

природних ресурсів і заохочення суб'єктів природокористування до такого способу господарювання. Основним орієнтиром, або станом, якого необхідно досягнути шляхом економічного стимулювання, є забезпечення сталого розвитку.

Забезпечити належне функціонування економічного механізму неможливо без створення відповідної організаційної структури, тобто організаційного механізму, як на рівні держави чи галузевому рівні, так і на рівні підприємства. Тому науковці розглядають також питання організаційно-економічного механізму управління природокористуванням як поєднання економічної та організаційної підсистем, розуміючи під цим поняттям єдність організації, управління і стимулювання суб'єктів господарювання, що охоплює економічні, правові, адміністративні, соціальні заходи, які спрямовані на задоволення потреб, забезпечення ефективності природокористування, безпеки та охорони навколишнього природного середовища [11].

Низка науковців виокремлює поняття «економічний механізм екологічної політики сталого розвитку», розглядаючи під ним «сукупність економічних способів і методів управління природокористуванням у системі сталого розвитку, представлених у вигляді правових норм, за допомогою яких досягається мета охорони, відтворення й відновлення об'єктів і елементів довкілля, а також встановлюються відповідальні організаційні структури та конкретні форми господарювання» [12]. Це визначення розкриває поняття економічного механізму в правовій площині, передбачаючи обов'язкове закріплення інструментів економічного механізму в законодавчих актах. Така позиція є дуже важливою і потребує негайного впровадження.

Попри все варто відмітити неоднозначний характер економічного механізму екологічної політики. Він, разом із обмеженням екологічно небезпечної діяльності суб'єктів господарювання, виконує стимулюючу функцію стосовно заохочення діяльності, спрямованої на покращення стану навколишнього природного середовища [13].

Варто звернути увагу на визначення поняття економічного стимулювання законодавством. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає основні економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища; ним держава декларує загальні заходи, необхідні для забезпечення належного рівня охорони навколишнього природного середовища, та головні напрямки економічного стимулювання:

- обмеження використання природних ресурсів;
- платність природокористування;
- державне забезпечення природоохоронних заходів;

- фінансове стимулювання.

Отже, встановлюються ліміти на використання природних ресурсів та на скиди забруднюючих речовин у довкілля; зате виникає потреба стимулювати добровільне обмеження використання ресурсів та зменшення шкідливих викидів. Так само йдеться про встановлення збору за користування ресурсами та за викиди шкідливих речовин. Такі заходи розроблені з метою обмеження шкоди, що завдається природі. Однак закон не передбачає використання цих коштів на покращення навколишнього природного середовища чи на розробку та впровадження нових, екологічно чистих, технологій виробництва. Якщо кошти, що надходять від зборів за забруднення, не використовуються для ліквідації та попередження цього забруднення в майбутньому, то це призводить не до покращення екологічної безпеки, а до погіршення її стану.

Також цей закон вводить певні податкові та кредитні пільги для впровадження «маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії». Проте доречно сказати, що хоча законом передбачається введення таких пільг, зате випадки реально діючої системи пільг нині спостерігаються лише епізодично. Доцільно було б законодавчо оформити:

- конкретні умови, за яких передбачається надання пільг суб'єктам господарювання;
- перелік цих пільг та заходів, що трактуються державою як ефективні заходи з охорони навколишнього природного середовища;
- механізм дії та застосування цих пільг і заходів, а також розміри, форму та способи, в які надаватимуть ці пільги;
- стратегічну програму пріоритетних напрямів розробки заходів щодо екологізації виробництва.

Чинна система законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки та розробки економічних механізмів її стимулювання одночасно потребує доопрацювання, на теоретичному рівні також. Чимало дослідників працюють над розробкою механізмів забезпечення екологічної безпеки, пошуком ефективних заходів стимулювання та зміцнення екологічної безпеки.

Однак першочерговим є усвідомлення завдань, яких повинні досягнути економічні механізми стимулювання. Зокрема, низка вчених (М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський) до завдань, з яких складається економічний механізм, відносять такі:

- впровадження в практику еколого-економічної політики фінансового стимулювання;
- надання більшої свободи дій природокористувачам;

- залучення державних і місцевих органів влади в процес здійснення еколого-економічної політики;
- цілеспрямоване, пряме чи непряме покращення екологічного стану;
- екологізацію свідомості населення [14].

Загалом на сьогодні пропонується широке коло економічних інструментів стимулювання; серед складових цієї системи можна виокремити найважливіші:

- плату за користування природними ресурсами;
- плату за відтворення та охорону природних ресурсів;
- систему стимулювання природоохоронної діяльності;
- плату за забруднення навколишнього середовища;
- створення «екологічного ринку»;
- екологічні фонди;
- продаж прав на забруднення;
- екологічне страхування;
- штрафні та компенсаційні платежі за природні ресурси;
- платежі за використання середовища для розміщення відходів виробництва.

Кількість інструментів економічного стимулювання деякі науковці пропонують поділити на два блоки: інструменти обмеження та інструменти стимулювання. Таким чином, ці блоки становлять структуру економічного механізму природокористування. До інструментів обмеження можна віднести: плату за користування природними ресурсами; плату за скиди забруднюючих речовин; штрафи за екологічні порушення; екологічний податок; квоти на забруднення. Головним завданням цих інструментів є зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище шляхом встановлення фінансових обмежень та перенесення витрат на ліквідацію негативних наслідків природокористування на природокористувачів згідно з принципом «забруднювач платить». До групи інструментів стимулювання належать: екологічне страхування; виплати з екологічних фондів; система екологічних пільг; система пільгового кредитування; плата за екосистемні послуги; бюджетне фінансування інвестиційних природоохоронних проєктів.

Інструменти стимулювання мають на меті заохочувати природокористувачів до екологізації виробництва та забезпечення охорони навколишнього природного середовища. В цьому разі система пільгового кредитування передбачає кредитування тільки тих проєктів, що спрямовані на екологічно чисте ведення господарської діяльності та модернізацію екологічно шкідливих виробництв.

Пільгове кредитування є доволі ефективним інструментом в умовах ринкової економіки. Але потрібно розробити на державному та регіональному рівнях систему залучення фінансових ресурсів для цих потреб. Адже пільгові ставки кредиту передбачають компенсацію різниці між звичайною ставкою та пільговою за рахунок державного бюджету. Державний бюджет не має змоги повністю забезпечити належне фінансування всіх природоохоронних заходів та програм. Отож розробляти систему заходів щодо акумулювання коштів на природоохоронні потреби та їх подальший перерозподіл доцільно на регіональному рівні. Тобто фінансування на регіональному рівні створення таких програм забезпечує пошук нових, більш ефективних, інструментів економічного стимулювання та дозволяє їх раціонально використовувати в розрізі потреб регіону.

Всі інструменти природокористування та охорони навколишнього природного середовища тією чи іншою мірою впливають на ефективність цього процесу. Постає завдання визначити найефективніші та найдоступніші інструменти, які можна застосовувати в умовах регіональних особливостей території з метою реалізації програми екологічної безпеки регіону та розробки механізмів економічного стимулювання, враховуючи пропозиції органів місцевого самоврядування. Це дозволить ефективно використовувати економічні можливості регіону та направляти промисловий потенціал в бік екологізації виробництва.

М. А. Хвесик вважає доцільною систематизацію інструментів економічного стимулювання за трьома групами. До першої належать інструменти, що примушують природокористувачів діяти в межах екологічних вимог та вдаватися до заходів з охорони довкілля, – це платежі за користування ресурсами, плата за забруднення навколишнього природного середовища, нормативне регулювання та різноманітні штрафні санкції. Економічні інструменти цієї групи є фактично інструментами обмеження. До другої групи належать інструменти, котрі спонукають природокористувачів до захисту навколишнього природного середовища, – це такі, що полягають у наданні певних пільг, тобто переваг, природокористувачам, які дбають про захист навколишнього середовища. Ці пільги можуть надаватися в грошовій та іншій формах, включаючи також сферу оподаткування. До третьої групи належать економічні заходи, що спрямовані на підтримку тих природокористувачів, які здійснюють природоохоронну діяльність; вони охоплюють різноманітні субсидії, кредити за низькими процентними ставками, зменшення податкового навантаження або звільнення від сплати податків, виплати зі спеціально створених фондів охорони природи [14].

Висновки. Економічні методи визнано більш ефективними та дієвими, ніж адміністративні, за впливом на екологічну безпеку. З-поміж інших, економічні методи виконують функцію матеріального стимулювання екологічної безпеки та природоохоронних заходів шляхом стимулювання суб'єктів, що є основними природокористувачами, та їх заохочення до ведення діяльності, безпечної для довкілля. В питаннях розробки технологій, які дозволяють зменшити використання природних ресурсів, технологій виробництва, котрі мінімізують негативний вплив на довкілля, та технологій повторного використання відходів економічні методи відіграють чи не найважливішу роль, оскільки розроблення та впровадження таких технологій здійснюється завдяки створенню ефективної системи їхнього фінансування і стимулювання.

1. Полов'ян О. В. Механізм забезпечення економіко-екологічної безпеки господарських систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О. В. Полов'ян. – Донецьк, 2005. – 20 с.

2. Малиш Н. А. Економічні засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні / Н. А. Малиш // Теорія та практика державного управління. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu>.

3. Веклич О. О. Формування економічного механізму сталого розвитку України. Теоретико-концептуальні засади / О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2000. – С. 3–16.

4. Веклич О. О. Потрібен «евроремонт» економічного механізму екологічного регулювання / О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2006. – С. 49–57.

5. Федчак О. М. Фінансове забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів в Україні / О. М. Федчак // Вид-во СумДУ. – 2010. – С. 126–132.

6. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія / С. В. Мочерний. – К.: ВЦ «Академія», 2000.

7. Гирусов Э. В. Экология и экономика природопользования / Э. В. Гирусов. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 455 с.

8. Новицький В. Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку / В. Є. Новицький. – К.: НАУ, 2004. – 268 с.

9. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування / Т. П. Галушкіна. – Харків: Бурун-книга, 2009. – 480 с.

10. Веклич О. О. Современное состояние и эффективность экономического механизма экологического регулирования / О. О. Веклич // Економіка України. – 2003. – С. 62–70.

11. Калініченко Т. Б. До питання формування організаційно-економічного механізму управління природокористуванням / Т. Б. Калінічен-

ко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meprints.ksame.krakov.ua>.

12. Костерін В. О. Економічні механізми екологічної політики у системі сталого розвитку / В. О. Костерін // Регіональна економіка. – 2007. – С. 153–160.

13. Веклич О. О. Аналіз ефективності вітчизняного економічного механізму природокористування щодо ідеї сталого розвитку / О. О. Веклич // Економічні реформи України в контексті переходу до сталого розвитку: матер. двох конференцій та рекомендацій до проекту Національної стратегії; Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – С. 95.

14. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К.: Кондор, 2009. – 523 с.

Дудюк В. С., Гобела В. В. Экономический механизм стимулирования экологической безопасности

Обосновано принцип комплексного подхода при разработке экономического механизма природопользования и охраны окружающей среды. Рассмотрены экономические инструменты стимулирования экологической безопасности.

Проанализировано понятие экологической безопасности, экономического механизма и основных составляющих экономического механизма стимулирования экологической безопасности. Проведена сравнительная характеристика определения понятия «экономический механизм природопользования» рядом авторов. Исследована нормативно-правовая база, регулирующая отношения в сфере экономического стимулирования природопользования и охраны окружающей среды. Разработано разделение составляющих экономического механизма природопользования на соответствующие блоки.

Ключевые слова: экологическая безопасность, эколого-экономическая система, экономический механизм, стимулирование.

Dudjuk V. S., Gobela V. V. Economic incentives environmental safety

The principles of an integrated approach in the development of the economic mechanism of nature and the environment. The economic instruments to stimulate environmental safety. Analyzed the concept of environmental security, economic mechanism and the main components of economic mechanism to stimulate environmental safety.

The comparative characteristics of the definition of «economic mechanism of nature» several authors. Studied the legal framework regulating relations in the sphere of economic incentives for environmental management and environmental protection. Developed division components of economic mechanism of nature to the respective blocks.

Key words: ecological safety, ecological and economic system, economic mechanism of stimulation.

Стаття надійшла 4 травня 2016 р.